

Joanna Juszczyk-Rygatko

Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie
Wydział Pedagogiczny

Socjalizacja dziecka jako proces kształtowania tożsamości

The Socialization of the Child
as a Process of Identity Formation

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

• socjalizacja, tożsamość, edukacja, dziecko, społeczeństwo

Czynniki społeczne oddziałują na człowieka przez całe jego życie. Poprzez nie kształtuje on osobiste reguły funkcjonowania w środowisku społecznym, realizując role, które nie zawsze są całkowicie zgodne z wymaganiami społeczeństwa. Podejmowane są więc celowe działania, których zadaniem jest przekazanie norm kulturowych w ten sposób, aby jednostka je zaakceptowała jako warunki społecznego funkcjonowania. Zabiegi te nazywane są socjalizacją. Współcześnie pojawia się problem nieaktualności definiowania siebie, przez co proces socjalizacji jednostki staje się czymś indywidualnie wykreowanym. Zachodzi potrzeba ustanowienia nowej płaszczyzny oddziaływań socjalizacyjnych, którą wydaje się sam proces kształtowania tożsamości młodego człowieka. W artykule podjęto próbę analitycznego określenia uwarunkowań socjalizacji i związanego z nią procesu kształtowania tożsamości oraz odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest socjalizowanie dziecka z odwołaniem się do edukacji tożsamościowej? Przedstawiono analizę współczesnych interpretacji pojęć socjalizacji i tożsamości oraz wskazano na adekwatność ich odniesień do struktur osobowych. Wyróżniono dwa okresy socjalizacji (pierwotną i wtórną) oraz, zbieżne z tymi okresami, aspekty tożsamości: centralną-stabilną jako zamknięty konstrukt związany z socjalizacją pierwotną i peryferyjną-zmienną jako otwartą na zmiany i związaną

z socjalizacją wtórną. Konfrontacja tych dwóch spojrzeń na związki socjalizacji z tożsamością pokazuje, jak ważne są rozstrzygnięcia teoretyczne w analizowanym obszarze. Mogą one stać się podstawą do zdefiniowania socjalizacji jako edukacji tożsamościowej.

KEYWORDS **ABSTRACT**

socialization, identity, education, child, society

Social factors have an influence on people throughout their whole life. An individual develops their own rules of functioning in the social environment by means of these factors when he or she takes a role that are not always totally consistent with social requirements. Therefore intentional actions are undertaken that attempt to transmit cultural norms, so that the individual can accept them as conditions of social functioning. These actions are called socialization. Nowadays a frequently occurring problem concerns the outdatedness of defining oneself and hence the process of individual socialization is perceived as something that is individually created. There is a need for setting a new space for social interactions which seems to be precisely the process of young person's identity formation. This article is an analytical attempt to define the conditions of socialization and related process of identity formation. It tries to answer the question of whether it is possible to socialize children on the basis of identity education. The article presents an analysis of the contemporary interpretation of the notions *socialization* and *identity* and indicates their relevance to personal structures. It also mentions two periods of socialization (primary and secondary) and the relevant aspects of identity that are characteristic for each period: central – stable as a closed construct related to primary socialization and peripheral – changing as the identity that is opened to changes and related to secondary socialization. The confrontation of these two views on relations between socialization and identity shows the importance of theoretical settlements in the analyzed field. They may form the basis for defining socialization as identity education.

Wprowadzenie. Niefaktualność¹ pytań o siebie

Człowiek przez całe życie, od narodzin aż do śmierci, pozostaje pod wpływem nigdy niekończącego się oddziaływania nań czynników społecznych. W ten sposób uczy się internalizacji społecznej rzeczywistości. To „wszechstronne i zwarte

¹ Termin niefaktualność został użyty w artykule do opisu przypadku, kiedy sens rozmywa się w wielości możliwości. Dokładna analiza tego pojęcia patrz przypis 7.

wprowadzenie jednostki w obiektywny świat społeczeństwa albo jakiś jego sektor” nazywane jest socjalizacją².

Socjalizacja w ujęciu tradycyjnym była procesem dziedziczenia stabilnej hierarchii wartości, w trakcie którego młody człowiek nabywał umiejętności umożliwiające mu prawidłowe funkcjonowanie w środowisku społecznym, w którym żył. Główną podstawą socjalizacji była rodzina. Starsze pokolenie, jako bardziej doświadczone, przekazywało młodszemu zasób wiedzy, poglądów i wartości uniwersalnych w stabilnym, uporządkowanym i przewidywalnym świecie społecznym. Na poszczególnych etapach swojego życia jednostka przyjmowała wyznaczone jej role społeczne, do których niejednokrotnie przygotowywała się przez bardzo długi czas. Efektem tych zabiegów socjalizacyjnych był człowiek jasno zdefiniowany i jednoznaczny, w pełni akceptujący zastane warunki społecznego funkcjonowania, przez co stosunkowo łatwo odnajdujący się w społeczeństwie. Taki sposób uspołeczniania dzieci był funkcjonalny w warunkach stałości wartości kulturowych i niezmienności norm oraz zasad życia społecznego, charakterystycznych dla kultury nazwanej przez M. Mead terminem postfiguratywnej³. Trwała ona nieprzerwanie do połowy XVIII wieku. W okresie następnym dwustu lat, wraz z rozpędzającym się postępem technologicznym, następowała gwałtowna zmiana społeczna, która w efekcie doprowadziła do pojawienia się nowego typu kultury, którą M. Mead określiła terminem prefiguratywnej⁴. Obecnie żyjący w nowych technologiczno-społeczno-kulturowych warunkach młodzi członkowie społeczności szybciej od starszych przyswajają sobie wiedzę i zasady działania i w ten sposób to oni stają się przewodnikami w nowej rzeczywistości. Ludzie starsi utracili współcześnie monopol na przekaz kulturowy, poparty ich własnymi, życiowymi doświadczeniami i w ten sposób jednostka została uwolniona od swojego społecznego przeznaczenia. I choć, jak pisze Ch. Taylor: „Od tej pory każdy człowiek mógł w zasadzie stać się tym, kim chciał być lub kim potrafił zostać”⁵, to jednak, w konsekwencji tych zmian, zachwiana została wiara jednostki w tradycyjną hierarchię wartości.

Dlatego też nowa rzeczywistość społeczna charakteryzuje się wielokierunkowością i równoległością sfer aktywności i pełnionych ról, z których często żadna nie ma charakteru dominującego. Jednostka „zaczyna funkcjonować nie jako osoba, lecz jedynie w aktualnie istotnych rolach, czego konsekwencją jest poczucie osobistej

² P.L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, tłum. J. Niżnik, wyd. 2, Warszawa 2010, s. 204.

³ Zob. M. Mead, *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, tłum. J. Hołówka, Warszawa 2000.

⁴ Tamże.

⁵ Ch. Taylor, *Źródła współczesnej tożsamości*, tłum. A. Kopacki, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Kraków 1995, s. 12.

nieokreśloności”⁶. Te stany psychiczne prowadzą z kolei do niefaktualności pytań o siebie, przez co nie istnieją obiektywne odpowiedzi na pytania: czego chcę? co o czymś sądzę? jaki jestem? i wreszcie: kim chcę być? Jak pisze na ten temat J. Luc: „Jeśli pewne pytanie, które mnie dotyczy, jest niefaktualne, to udzielenie na nie przede mną odpowiedzi nie będzie aktem samowiedzy, ale samokreacji”⁷. A przecież, jak stwierdził J. Koziński: „poczucie tożsamości, a więc świadomości własnej odrębności, zmienności, ciągłości i spójności, wyrasta z samowiedzy”⁸, która powstaje w interakcji z otoczeniem. Jednak w dobie Internetu interakcje z otoczeniem bardziej dotyczą tego wirtualnego niż realnego, stąd są one wielorakie, zmienne, nieprecyzyjne i zależne od kontekstu. Dlatego współczesne definiowanie siebie jest niefaktualne, a przez to mniej lub bardziej refleksyjnie tworzone przez jednostkę, ale przede wszystkim jest jej subiektywnym projektem⁹, przez co socjalizacja jednostki staje się czymś indywidualnie wykreowanym, niepowtarzalnym i osobistym.

Oczywiście nie można uznać niefaktualności całego dyskursu o sobie. Jednak jak twierdzi J. Luc: „dość efemeryczny status stanów psychicznych (a także cech charakteru, motywacji itd.) jako «wzorców», a w szczególności ich brak własnej mocy przyczynowej (są one bowiem wypadkową wielu oddziaływań z poziomu fizycznego), skłania nas raczej ku uznaniu niefaktualności przynajmniej części pytań o nie”¹⁰. Wspomniane wzorce stanów psychicznych są tutaj ujęte w rozumieniu prezentowanym przez D. Dennetta¹¹, czyli jako identyfikowane z rzeczywistymi przekonaniem i zachowaniami. Internalizacja tych wzorców, prowadząca do przeformatowania ich do roli subiektywnych wyznaczników zachowania, stanowi warunek konieczny efektywnego uczestnictwa w społeczeństwie. Wobec ich niefaktualności również proces socjalizacji staje się niefaktualny, przez co nie przebiega w sposób zadowalający. Współczesna przemiana stosunków społeczno-kulturowych wyznacza zatem potrzebę ustanowienia nowej płaszczyzny socjalizacji, którą wydaje się proces kształtowania tożsamości.

⁶ M.R. Müller, *Entweder-Oder? Über Praktiken der Selbststilisierung und den postmodernen Mythos vom fragmentierten Selbst*, [w:] *Nomaden, Flaneure, Vagabunden. Wissensformen und Denkstile der Gegenwart*, red. W. Gebhardt, R. Hitzler, Wiesbaden 2006, s. 103, [za:] A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, „Zeszyty Naukowe KUL” 221(2013)1, s. 54.

⁷ J. Luc, *Samowiedza czy samokreacja? O konsekwencjach niefaktualności pytań o siebie dla problemu samowiedzy*, „Studia z Kognitywistyki i Filozofii Umysłu” 7(2013)1, s. 79.

⁸ J. Koziński, *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Warszawa 1986, s. 329.

⁹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, Warszawa 2010, s. 267, [za:] K. Waszczyńska, *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” (2014)6, s. 67.

¹⁰ J. Luc, *Samowiedza czy samokreacja? O konsekwencjach niefaktualności pytań o siebie dla problemu samowiedzy*, dz. cyt., s. 79.

¹¹ Zob. D. Dennett, *Rzeczywiste wzorce*, tłum. M. Miłkowski, [w:] *Analityczna metafizyka umysłu*, red. M. Miłkowski, R. Poczobut, Warszawa 2008.

Artykuł poświęcony jest analitycznemu opisowi złożoności problematyki socjalizacji dziecka oraz związanego z nią procesu kształtowania jego tożsamości osobowej i elementów ją konstytuujących. Na tym tle podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest socjalizowanie dziecka z odwołaniem do edukacji tożsamościowej?

Socjalizacja a tożsamość dziecka

Społeczeństwo poprzez procesy interakcyjne, system społeczny i czynniki kulturowe w sposób nieuchronny kształtuje dziecko, pozostawiając wiele bardziej lub mniej trwałych elementów w jego osobowości. Często jest również podkreślany wkład jednostki w transmisję efektów oddziaływania procesu socjalizacji. Jak opisuje to E. Durkheim: „z jednej strony jednostka zawdzięcza społeczeństwu wszystko, co jest w niej najlepszego, wszystko, co nadaje jej fizjonomię i zapewnia osobne miejsce pośród innych istot, swoją kulturę intelektualną i moralną (...), ale z drugiej strony, społeczeństwo nie istnieje i nie żyje inaczej, jak tylko w jednostkach i poprzez jednostki”¹². Ten procesualny akt dwustronnego oddziaływania stał się podstawą definiowania różnych aspektów funkcjonowania socjalizacji, co prowadzi do dużej niejednorodności terminologicznej. Krótką analizę zróżnicowania pojęć teoretycznych w tym zakresie prezentuje na przykład M. Kuchciński¹³. Większość z określeń socjalizacji odwołuje się w sposób bezpośredni lub pośredni do mechanizmów wyłaniania się i kształtowania ludzkiej osobowości, a poprzez nią do tożsamości¹⁴. Dość często pojęcie socjalizacji jest znaczeniowo przyrównywane do wychowania jako uczenia wartości i norm społecznych¹⁵, na co wskazuje na przykład M. Nowak¹⁶. Jak zauważa jednak A. Zduniak: „Socjalizacja nie może być utożsamiana z wychowaniem, to ostatnie jest bowiem sumą wpływów celowych i zamierzonych, które mają – w założeniu osób i instytucji do tego powołanych (lub po prostu roszcujących sobie prawo do podejmowania takich oddziaływań wobec jednostek, grup lub nawet całych społeczeństw) – ukształtować osobowość innych zgodnie z wybranymi wartościami. Na socjalizację składają się natomiast także wpływy i oddziaływania niezamierzone i nieplanowane”¹⁷. Często te przypadkowe

¹² E. Durkheim, *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, wyd. 2, Warszawa 2016, s. 495-496.

¹³ M. Kuchciński, *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Poznań 2011, s. 20-23.

¹⁴ Związek osobowości z tożsamością zob.: J. Juszczyk-Rygałło, *Kształtowanie podmiotowości ucznia w relacji do jego tożsamości*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 11(2016)2(40), DOI: 10.14632/eetp.2016.40.13, s. 13-24.

¹⁵ O trudnościach w określeniu znaczenia pojęcia „wychowanie” zob.: B. Śliwerski, *Pedagogika ogólna: podstawowe prawidłowości*, Kraków 2012.

¹⁶ M. Nowak, *Podstawy pedagogiki otwartej*, Lublin 2000, s. 246.

¹⁷ A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, dz. cyt., s. 48.

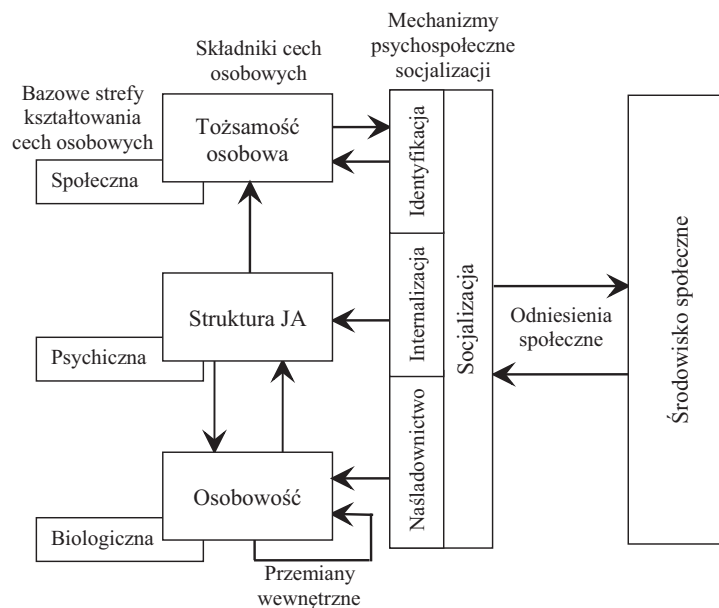
oddziaływania stają się przyczyną osłabiania struktur społecznych czy wręcz dyferencjacji życia społecznego.

Socjalizacja jest procesem kształtowania zachowań człowieka trwającym przez całe jego życie w otoczeniu społecznym. Jak określił to K. Obuchowski: „bycie osobą to nieustający proces przewycięzania siebie”¹⁸. W procesie tym określany jest system cech podstawowych (aspekty somatyczne, psychiczne, społeczne i intelektualne), których nośnikami są trzy poziomy cechy osobowych: osobowość, struktura JA i tożsamość osobowa. Poprzez nie jednostka (osoba) jest postrzegana zarówno przez samą siebie, jak i przez innych. Ich struktura relacyjna jest pokazana na rys. 1. Osobowość jest strukturą pierwotną, osadzonym w strefie biologicznej człowieka systemem mechanizmów psychologicznych wyznaczającym, charakterystyczny dla dziecka, sposób postrzegania świata i siebie oraz reagowania na wyzwania rzeczywistości. Strefa biologiczna związana jest z instynktami, wrodzonymi potrzebami i talentami. Stanowią ją potrzeby pierwotne, które są inicjatorem działań dziecka. To one określają ekologiczno-aksjologiczne horyzonty niezbędne do pełnego osobowego rozwoju. Kształtujące się na ich bazie atrybuty osobowościowe są swego rodzaju generatorem zachowań jednostkowych i źródłem kreowania w strefie psychicznej osobowego JA. Strefa psychiczna jest płaszczyzną motywującą dziecko do działania. Składają się na nią potrzeby psychiczne takie jak: potrzeba akceptacji, bezpieczeństwa, odzewu emocjonalnego, nowych doświadczeń. Dopiero poprzez dynamiczną strukturę JA, w tle której pozostaje osobowość, konstruowana jest w strefie społecznej tożsamość osobowa.

Socjalizacja dziecka odbywa się poprzez relacje zachodzące między środowiskiem społecznym a wszystkimi trzema składnikami cech osobowych, pokazanymi na rys. 1. To trzy mechanizmy psychospołecznego oddziaływania na osobowość, strukturę JA i tożsamość osobową. Są to odpowiednio mechanizmy: naśladowania, internalizacji, identyfikacji. Najwcześniej pojawia się mechanizm naśladownictwa i polega na odtwarzaniu ról ze świata dorosłych. W wyniku tego treningu powoli przekształca się on do postaci uzewnętrznienia (internalizacji), czyli przejmowania wzorców zachowania w ten sposób, że stają się one elementami osobowości i struktury JA. Zależność między osobowością i strukturą JA opiera się na zasadzie konfliktu. Polem tej interakcji społecznej jest sama osobowość. Role, określone przez cechy społeczne i przypisane jednostce w danej zbiorowości, pozostają w sprzeczności z indywidualnością JA, która jest nastawiona na podtrzymanie niepowtarzalnej własnej subiektywności. Dopiero uznanie obu za wzajemnie od siebie niezależne lub włączenie roli społecznej w zakres indywidualności JA nie prowadzi do napięć między nimi. Z kolei „na bazie heterogenicznego JA wyrastają dynamiczne ujęcia tożsamości osobowej, której przypisuje się

¹⁸ K. Obuchowski, *Człowiek intencjonalny*, Warszawa 1993, s. 187.

potencjalną niejednorodność i zmienność¹⁹. JA jest tutaj kategorią nadrzędną w tym sensie, że posiadane przez jednostkę relacje wyłaniające się ze stosunków interpersonalnych i osobistych odniesień społecznych stanowią kształtowaną przez nią tożsamość. Podobnie A. Barory zauważa, że: „do systemu JA przynależą treści i podstawowe procesy konieczne do tego, aby jednostka ukształtowała i podtrzymywała swoją tożsamość²⁰. Tożsamość jest budowana przez zastany porządek społeczny za pośrednictwem mechanizmu identyfikacji (świadomie dokonywanego wyboru). Jak piszą o tym P. Berger i T. Luckmann: „samotworzenie się człowieka ma zawsze nieuchronnie charakter społeczny²¹. W dużym stopniu, w procesie socjalizacji, cechy tożsamości są wypracowywane samoistnie przez dziecko na poziomie świadomym (nie automatycznym) i są przez nie przyjmowane bardziej lub mniej dobrowolnie. Przede wszystkim od jego refleksyjnej aktywności zależy rozwój tożsamości na dalszych etapach życia.

Rys. 1. Zależności relacyjne: Osobowość – JA – Tożsamość w systemie socjalizacji dziecka
Źródło: opracowanie własne

¹⁹ A. Batory, *Wielowymiarowe i dynamiczne Ja podstawą tożsamości*, „Roczniki Psychologiczne” XV (2012)4, s. 27.

²⁰ Tamże, s. 30.

²¹ P.L. Berger, T. Luckmann, *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, dz. cyt., s. 92.

Kształtowanie tożsamości jako efekt socjalizacji

Wyróżnia się dwa podstawowe etapy: socjalizację pierwotną (okres początkowy), która obejmuje wiek niemowlęcy i dzieciństwo, oraz socjalizację wtórną (okres permanentny), która dokonuje się w dłuższej perspektywie czasowej i obejmuje adolescencję i dorosłość. Procesy zachodzące w tych dwóch okresach życia jednostki dokonują się za sprawą tych samych mechanizmów (wzmacniania, naśladowania, przekazu symbolicznego), jednak w odmienny sposób wpływają na jej tożsamość. W procesie socjalizacji pierwotnej dziecko jest kształtowane przez otoczenie społeczne, natomiast człowiek dorosły w procesie socjalizacji wtórnej pozostaje aktywnym uczestnikiem życia społecznego, partycypuje w kulturze, sam współtworzy więc wzory postępowania. Oczywiście „skutki socjalizacji pierwotnej (...) są odczuwalne przez całe życie jednostki, nawet wówczas, gdy na skutek socjalizacji wtórnej zdecyduje się ona odrzucić niektóre z wpojonych jej norm, wartości czy wzorów zachowań”²². Płaszczyzną socjalizacji pierwotnej pozostaje głównie osobowość i struktura JA. Główne wymiary osobowości są wrodzone, dlatego też są stabilne w okresie całego życia człowieka. Inne cechy osobowościowe są konsekwencją zmian biologicznych (czynniki wewnętrzne) i oddziaływań środowiskowych (doświadczenia zewnętrzne).

Okres niemowlęctwa, czyli pierwszy rok życia, to dominacja poznawania własnej fizyczności, ale również poprzez nawiązanie bliskich relacji emocjonalnych z rodzicami (głównie z matką) dokonuje się zakorzenienie tożsamości społecznej. W wieku 2-3 lat zachodzi budowanie przez dziecko postaw własnej autonomii, a po jej ukonstytuowaniu w dalszych latach kształtuje się struktura JA i na jej bazie tożsamość osobowa. W okresie dzieciństwa cechy te stają się coraz bardziej stabilne, by ostatecznie nabrać stałości w wieku około 7 lat. W okresie adolescencji ulegają one wyostreniu, a ich stabilność stopniowo zwiększa się do wieku około 30 lat. J. Marcia opisuje ten okres kształtowania tożsamości osobowej dwuetapowo²³. Pierwszy z nich określa mianem eksploatacji. Obejmuje on okres od 10.-12. do 15.-16. roku życia i dotyczy rozpoznania najbliższego i dalszego otoczenia społecznego poprzez aktywne poszukiwanie alternatywnych rozwiązań pojawiających się problemów. Drugi etap, obejmujący okres od 16.-17. do 18.-20. roku życia, to faza podejmowania zobowiązań, czyli przyjmowanie odpowiedzialności za siebie, dokonywanie wyborów obszarów działań i gotowość do ponoszenia konsekwencji za swoje czyny. Jakość osiągniętej w tym okresie osobowości w dużym zakresie decyduje o jakości struktury JA, a poprzez nią o przygotowaniu tożsamości osobowej do jej nadbudowy

²² A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, dz. cyt., s. 49.

²³ J. Marcia, *Identity in adolescence*, [w:] *Handbook of adolescent psychology*, red. J. Andelson, New York 1980.

tożsamościami peryferyjnymi. Na przestrzeni dorosłego życia zawartość tożsamości umacnia się²⁴.

Tożsamość rozwija się zarówno w czasie socjalizacji pierwotnej, jak i wtórnej. W okresie socjalizacji pierwotnej, na bazie uświadomionego JA, budowana jest koncepcja siebie, odzwierciedlająca różne aspekty samowiedzy. Tożsamość osobową, w pierwotnej socjalizacji dziecka, wyznaczają dwie socjogenne cechy osobowości: jaźń subiektywna i jaźń odzwierciedlona. Dopiero w procesie socjalizacji wtórnej są one uzupełnione przez wykształcone dwa kolejne elementy tworzące, łącznie z wymienionymi wyżej, tożsamość społeczną: kulturowy ideał osobowości i role społeczne²⁵. Jaźń subiektywna wyznaczona jest przez zespół, najczęściej pozytywnych, wyobrażeń o własnej tożsamości, odrębności i własnym ja. Jest ona kształtowana pod wpływem otoczenia społecznego – najpierw rodziców i najbliższego otoczenia rodzinnego, a następnie szerszych grup społecznych. W miarę rozwoju osobniczego jaźń subiektywna staje się względnie niezależna od środowiska społecznego i ostatecznie konstytuuje się jako stałe poczucie samoakceptacji. Jaźń odzwierciedlona z kolei to zespół wyobrażeń dziecka o tym, jak jest postrzegane i oceniane przez innych. Jest ona wytwarzana w relacjach z otoczeniem społecznym na podstawie formułowanych ocen i zachowań innych wobec dziecka. Może być oczywiście źródłem uczuć pozytywnych (np. zadowolenia i dumy z siebie) lub także negatywnych (np. wstydu i upokorzenia). Ostatecznie ukształtowana jest składnikiem zmiennym tożsamości osobowej, jednak jej zmiany są płynne (wręcz pełzające) i przebiegają w dłuższej perspektywie czasowej.

W swojej tożsamościowej treści jaźń subiektywna i odzwierciedlona nie pokrywają się. Ujmowane są jednak jako jednolity produkt socjalizacji pierwotnej – jako tożsamość osobowa, która jest konstruktem zamkniętym i stabilnym, dotyczy bowiem aspektów centralnych w systemie JA²⁶. Produktem socjalizacji pierwotnej jest tożsamość JA (centralna) zestawiona z trzech składników osobowościowych. Z kolei nadrzędny składnik – tożsamość osobowa – jest bazową płaszczyzną kształtowania w procesie socjalizacji wtórnej tożsamości społecznej²⁷ jako sumy tożsamości JA (twardej) i tożsamości MY (miękkiej, elastycznej). Taka struktura tożsamości społecznej została pokazana na rys. 2. Dla tożsamości MY podkreślana jest cecha otwartości na zmiany, wielowarstwowości i peryferyjności²⁸.

²⁴ Zob. A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju*, Warszawa 2003.

²⁵ Tamże.

²⁶ A. Batory, *Wielowymiarowe i dynamiczne Ja podstawą tożsamości*, dz. cyt., s. 44.

²⁷ M. Jarymowicz, *Psychologia tożsamości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 117.

²⁸ A. Batory, *Wielowymiarowe i dynamiczne Ja podstawą tożsamości*, dz. cyt., s. 44.

Otwarta i dynamiczna TOŻSAMOŚĆ MIĘKKA	Zawodowa	Regionalna	Kulturowa	Narodowa	Etniczna	Grupowa	... inne	Tożsamość MY (peryferyjna)	Tożsamość społeczna
	Tożsamość osobowa								
Zamknięta i statyczna TOŻSAMOŚĆ TWARDA	Struktura JA								
	Osobowość								

Rys. 2. Struktura tożsamości społecznej jako sumy tożsamości JA i tożsamości MY

Źródło: opracowanie własne

Dzięki temu peryferyjno-zmiennemu składnikowi „tożsamość jednostki nie jest po prostu czymś danym jako wynik ciągłości jej działania, ale czymś, co musi być rutynowo wytwarzane i podtrzymywane przez refleksyjnie działającą jednostkę”²⁹. Ustawiczna reinterpretacja tożsamości społecznej w procesie socjalizacji wtórnej odbywa się poprzez budowę i przebudowę składników peryferyjnych tożsamości MY, którą opisujemy jako tożsamość miękką i dynamiczną (podatną na zmiany). Centralny składnik tożsamości, zakotwiczony w strukturze JA, a wykształcony w procesie socjalizacji pierwotnej pozostaje jednak niezmienny. Określamy go jako tożsamość twardą (statyczną). „Ważnym czynnikiem dającym socjalizacji pierwotnej przewagę nad procesami socjalizacji wtórnej jest to, iż pierwsza z nich ma charakter konieczny, druga zaś (na ogół) opcjonalny”³⁰. Dlatego też błędy popełnione w trakcie socjalizacji dziecka są trudne do późniejszej korekty (jedynie poprzez modyfikowanie jaźni odzwierciedlonej, które, choć możliwe, jest jednak procesem długotrwałym i nie zawsze przynoszącym pozytywne efekty).

²⁹ A. Giddens, *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, dz. cyt., s. 74.

³⁰ A. Zduniak, *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, dz. cyt., s. 50.

Podsumowanie. Edukacja tożsamościowa jako narzędzie socjalizacji

Socjalizacja dziecka to proces stopniowej rozbudowy tożsamości centralnej. Społeczne uwarunkowania, w jakich przebiega, mają determinujące znaczenie. Dziecko funkcjonuje w różnych kontekstach społecznych zgodnie z jego systemem życia wewnętrznego, cechującym się rozchwianiem emocjonalnym i brakiem stałego systemu norm oraz kształtowanym przez elementy biogenne (osobowość), psychogenne (struktura JA) i socjogenne (tożsamość osobowa). J. Habermas, w swojej krytycznej strategii poznawczej, te trzy poziomy tożsamości JA rozpatrywał jako: kondycję człowieka, koncepcję człowieka i kompetencję człowieka. W ten sposób, poprzez analizę relacji między tymi stanami i otaczającego świata, wykazał przydatność teorii tożsamości do celów edukacyjnych³¹. Wszystkie te trzy wymiary są bardzo ważne dla formowania się i modyfikowania zakresu odczuwanych potrzeb, kształtowania się ich hierarchii i sposobów zaspokajania. Jest zatem socjalizacja złożonym i wielostronnym procesem specyficznego uczenia się poprzez interakcje socjokulturowe, które można określić terminem edukacja tożsamościowa. Jej zawartość koncepcyjna pozostaje zgodna z ujęciem B. Śliwerskiego, który edukację określa jako „ogół wielowymiarowych działań oraz procesów służących wychowaniu i kształceniu osób czy grup społecznych”³². W toku edukacji tożsamościowej dziecko poznaje i przyswaja sobie:

- kompetencje leżące u podstaw wszelkich interakcji społeczno-kulturowych,
- procedury, normy i wzory zachowań społeczno-kulturowych innych ludzi,
- umiejętności rozpoznawania sytuacji kryzysowych oraz wzory reakcji emocjonalnych w określonych sytuacjach,
- zdolności rozumienia znaków (językowych i symbolicznych) oraz umiejętności konstruowania za ich pomocą systemów znaczeń i posługiwania się nimi,
- umiejętności posługiwania się przedmiotami fizycznymi oraz mechanizmami psychospołecznymi niezbędnymi do pełnienia ról społecznych i sprawnego funkcjonowania cywilizacyjnego.

Edukacja tożsamościowa dziecka odbywa się jednocześnie w sposób jawny i ukryty. Jawna jest intencjonalnym wywieraniem wpływu opartym na przyjętych wzorach i ideałach osobowościowych. Powinna się ona odbywać już w przestrzeni rodzinnej i to właśnie rodzina, jako podstawowe i pierwotne środowisko wychowawcze, jest pierwszym tożsamościowym edukatorem dziecka. Ukryta edukacja tożsamościowa to przekazywanie oficjalnie niepożądanym wzorów, które jednak często występują

³¹ Za: L. Witkowski, *Tożsamość i zmiana. Epistemologia i rozwojowe profile w edukacji*, Wrocław 2010, s. 234.

³² T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Warszawa 2003, s. 905.

w rzeczywistości społecznej (np. w patologicznej rodzinie). Jawna i ukryta edukacja tożsamościowa (socjalizacja) to również inkulturacja, czyli przyswajanie sobie wzorów kultury własnej, jak i różnego rodzaju podkultur, w których dziecko uczestniczy czy też do których aspiruje. Nie zawsze są one zgodne z otwarcie głoszonymi normami i regułami moralnymi³³. Główną przyczyną jest, charakterystyczny dla współczesnego społeczeństwa, duży stopień dowolności, a w niektórych przypadkach wręcz przypadkowości i wielokierunkowości wpływów socjalizacyjnych. Ważnym zadaniem edukacji tożsamościowej jest więc wypracowanie takich środków i sposobów komunikacji, które będą uwypuklać szczególnie istotne aspekty rzeczywistości, a pomijać te, które nie odgrywają większej roli lub są niekorzystne dla dziecka. Jednym z takich ważnych zadań w prowadzeniu procesu socjalizacji jest wspieranie rodziców, najbliższej rodziny o różnym stopniu pokrewieństwa i innych struktur społecznych zaliczanych do grup pierwotnych (środowiska sąsiedzkie, grupy rówieśnicze itd.). Obecnie obserwowaną tendencją jest bowiem skłonność rodziców do rezygnacji z przekazywania dzieciom własnego systemu wartości wobec braku wiary w skuteczność własnego działania w zmieniającym się świecie³⁴. Edukacja tożsamościowa musi więc poszukiwać odpowiedzi na pytania o modele przekazywania wartości dostosowane do kondycji, koncepcji i kompetencji dziecka. Rezultatem tych poszukiwań powinno być wypracowanie takich rozwiązań, które w większym stopniu niż kiedyś będą koncentrować się na związkach tożsamości i czynników społecznych.

Bibliografia

- Batory A., *Wielowymiarowe i dynamiczne Ja podstawą tożsamości*, „Roczniki Psychologiczne” XV (2012)4.
- Berger P.L., Luckmann T., *Społeczne tworzenie rzeczywistości*, tłum. J. Niżnik, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Delsol Ch., *Jak dzisiaj przekazywać wartości?*, „Znak” (2005)2.
- Dennett D., *Rzeczywiste wzorce*, tłum. M. Miłkowski, [w:] *Analityczna metafizyka umysłu*, red. M. Miłkowski, R. Poczobut, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2008.
- Durkheim E., *Zasady metody socjologicznej*, tłum. J. Szacki, wyd. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2016.
- Giddens A., *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. A. Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.
- Jarymowicz M., *Psychologia tożsamości*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 3, red. J. Strelau, Gdańskie Towarzystwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.

³³ Zob. M. Pacholski, A. Słaboń, *Słownik pojęć socjologicznych*, Kraków 2010, s. 163.

³⁴ Ch. Delsol, *Jak dzisiaj przekazywać wartości?*, „Znak” (2005)2, s. 22.

- Juszczyk-Rygałło J., *Kształtowanie podmiotowości ucznia w relacji do jego tożsamości*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce” 11(2016)2(40), DOI: 10.14632/eetp.2016.11.40.13.
- Kozielecki J., *Psychologiczna teoria samowiedzy*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986.
- Kuchciński M., *Rola grupy rówieśniczej w procesie socjalizacji młodzieży*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Komunikacji i Zarządzania, Poznań 2011.
- Luc J., *Samowiedza czy samokreacja? O konsekwencjach nieaktualności pytań o siebie dla problemu samowiedzy*, „Studia z Kognitywistyki i Filozofii Umysłu” 7(2013)1.
- Marcia J.E., *Identity in adolescence*, [w:] *Handbook of adolescent psychology*, red. J. Anderson, Wiley, New York 1980.
- Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Mead M., *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, tłum. J. Hołówka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Müller M.R., *Entweder-Oder? Über Praktiken der Selbststilisierung und den postmodernen Mythos vom fragmentierten Selbst*, [w:] *Nomaden, Flaneure, Vagabunden. Wissensformen und Denkstile der Gegenwart*, red. W. Gebhardt, R. Hitzler, Springer VS, Wiesbaden 2006.
- Nowak M., *Podstawy pedagogiki otwartej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2000.
- Obuchowski K., *Człowiek intencjonalny*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Pacholski M., Słaboń A., *Słownik pojęć socjologicznych*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków 2010.
- Pilch T. (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Śliwerski B., *Pedagogika ogólna: podstawowe prawidłowości*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Taylor Ch., *Źródła współczesnej tożsamości*, tłum. A. Kopacki, [w:] *Tożsamość w czasach zmiany. Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995.
- Waszczyńska K., *Wokół problematyki tożsamości*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 6(2014).
- Witkowski L., *Tożsamość i zmiana. Epistemologia i rozwojowe profile w edukacji*, Wydawnictwo Dolnośląska Szkoła Wyższa Edukacji TWP, Wrocław 2010.
- Zduniak A., *Socjalizacja w kontekście nowoczesnego społeczeństwa*, „Zeszyty Naukowe KUL” 221(2013)1.

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

Dr Joanna Juszczyk-Rygałło
Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie, Wydział Pedagogiczny
e-mail: j.juszczyk-rygallo@ajd.czyst.pl